

КАМАСУТРА

написана видатним мудрецем Ватсьяною
у супроводі коментаря, виконаного Яшодгарою, під назвою
ЗАСІБ ВІД ЛИХОМАНКИ¹

Переклад виконано з тексту на санскриті у редакції Durgāprasāda, що
був опублікований друкарнею Nirṇayasāgara, Ольгою Неліною разом з
Андрієм Скібіцьким.

Перший Загальний розділ Перша глава

СТИСЛИЙ ОГЛЯД НАУКИ

Як відомо, хто в цьому світі тільки не висловлювався на свій розсуд про «Камасутру» Ватсьяяни. Тому, привітавши Всезнаючого, я викладу аналіз тексту під назвою «Засіб від лихоманки».

У світі існує [поділ] на чотири варни, брахмани та інші. Також існують чотири періоди життя, а саме учнівство, домогосподарство, відлюдництво та жебрацтво².

В контексті [«Камасутри»] сенс [життя] людини (puruṣārtha) для брахманів та представників інших каст, має [лише] три цілі³ внаслідок невизнання духовної практики для домогосподарів. Разом з тим,

---

¹ Назва коментаря Jayamaṅgala – «Засіб від лихоманки», вірогідно походить від назви аюрведичного рецепту, описаного в четвертому томі «Расаджаланідхі» (глава 2, присвячена лихоманці). <https://www.wisdomlib.org/definition/jayamangala>

Проте існують й інші варіанти перекладу, наприклад, «Переможне благословення». Однак, беручи до уваги перші речення коментаря, а також специфічну тягу людей до чуттєвого задоволення, я схильна думати, що в назві використана метафора, і знання отримані з книги прирівнюються до засобу, що лікує.

² Зазначимо, що на відміну від українського суспільства, де жебрацтво носить маргінальний характер, в контексті Індії, це прийнятний суспільством спосіб життя, коли відмова від здобуття матеріальних цінностей відбувається саме заради присвячення себе духовним практикам. Жебрак слідує чітким умовам щодо отримання допомоги на проживання. Одним із основних текстів де вказанні такі умови є «Закони Ману».

³ Три цілі людського життя (trivarga) – це дгарма, артха та кама. Основними трактатами де йдеться про дгарму є Веди та Закони Ману. Основним трактатом щодо артхи – є Артха-шястра Каутільї. У другій главі даного Трактату наводяться визначення дгарми, артхи та ками, та дається розгорнуте пояснення цих категорій.

прихильники вчення про каму [кажуть], що головною ціллю людини, яка дає результати, є саме кама, оскільки [вона] спонукає до дгарми та артхи.⁴ Та без методу ками не досягти. Тому маючи намір викласти цей метод, вчитель Малланага⁵ написав цю книгу, спираючись на думки попередніх вчителів.

[Репліка опонента:]

Але ж оскільки кама спонукає до них, то дгарма та артха теж мають бути викладені, якщо вони згадані в книзі.

[Відповідь Яшодгари:]

Звісно! Та кама залежить від того, як її застосовувати, і вона потребує іншого методу [ніж потрібно для досягнення дгарми та артхи], навіть при тому, що спонукає до них. А розгляд методу це і є [засіб] застосування. Пізнання методу можливе завдяки науці⁶ про каму. І його неможливо здобути завдяки наукам про дарму та артху.

Щодо «застосування» [Ватсьяна] скаже:

*Через те, що любощі жінки та чоловіка є обумовленими [обставинами],
розглядається метод [як цього досягти]. (1.2.22)
І це пізнання методу існує завдяки «Камасутрі». (1.2.23)*

Тож тут йтиметься про метод. Його пояснення робить можливим застосування, [і це] завдяки науці про каму. Інакше, яким чином можливе пізнання, як не з науки? Проте серед тих, хто [взагалі] необізнаний в науках, пізнання методу [саме] цієї науки не виникає саме по собі, а можливе завдяки настанові від іншої [людини].

[Репліка опонента:]

Якщо [ми приймаємо можливість] настанови від іншої [людини], чому не можна вважати, що це і буде висновок з науки?

[Відповідь Яшодгари:]

Просто таке пізнання науки схоже на [розпізнавання] літери в розриві книжкового листа, який зробила комаха, бо цей розрив на цю літеру схожий. Але до кінця не зрозуміло, що [з цього] слід виконувати, а що слід відкинути. Та через достатність методів, містяни впливають ними на не містян і роблять з них містян.

Кажуть:

*Якщо неук коли-небудь в чомусь успіху досягне,
Наче літера він, яку в книзі жук раптом прогризе.*

⁴ В цій та наступній главі наводяться роздуми щодо ієрархії цілей людського життя та їхньої співзалежності.

⁵ Малланага – ім'я автора «Камасутри», а Ватсьяна – це прізвище.

⁶ За часів написання трактату, наукою називали всю систему знань щодо певного питання: як ті знання, що були записані, так і ті, що існували лише усно. Тексти типу «сутри» відображають ранній етап осмислення того чи іншого питання.

Адже те, що у деяких знавців науки про каму відсутні [необхідні] навички, це саме їхній недолік, а не науки. Та однаковим чином, будь-де, через помилки в пізнанні, наука сенсу не матиме. Але і не всі ті, хто обізнаний в науках про медицину та інше, дотримуються діет та подібного.

Тому ті, хто відчувають відданість, віру та прагнуть опанувати метод, вони й мають підстави використовувати науку.

Там, напочатку книги, [заради] безперешкодного руху, виконується привітання богам. Тому він [Ватсьяяна] сказав:

Вітаю Дгарму, Артху та Каму.⁷ (1.1.1)⁸

У [цьому] виразі немає неправильного порядку слів, навіть [не дивлячись на те, що] слово «Артха» починається та закінчується на літеру «а».⁹ Через надвисоку важливість Дгарми [саме його ім'я стоїть на першому місці].

[Пізніше Ватсьяяна] скаже:

Кожне [божество], яке згадане раніше, є важливішим.

(1.2.14)

[Репліка опонента:]

А як щодо доброзичливості по відношенню до інших богів?

[Відповідь Яшодгари:]

Їх теж привітає. Потім він сказав –

Оскільки [вони є] темою обговорення в [цій] книзі. (1.1.2)

Існує правило, що пізнання предметів [серед тих, які призначені наукою чи не призначені], буде більш суттєвим стосовно тих, що призначені [наукою]. Наприклад, [пізнання] ками призначено в цій книзі в наслідок того факту, що вона є сенсом [життя] людини, так само і [пізнання] дгарми та артхи [призначено] нею. Цей попередньо вказаний метод існує для тих, хто рухається до досягнення трьох цілей життя.

Далі [Ватсьяяна] скаже –

Три цілі життя пов'язані одна з одною, [тож] слід займатися [всіма ними]. [Практикувати] дгарму, артху, [заводити] дітей, [мати] стосунки [з родичами], збільшувати родину та [шукати] справжньої пристрасті, згідно науки, [слід] із цнотливою, освіченою жінкою тієї ж варни.

⁷ В цій сутрі, Дгарма, Артха та Кама згадані саме як боги, тому написано з великої літери.

⁸ Це речення є першою сутрою в «Камасутрі». Тут і далі текст Сутри буде виділено жирним, а все інше – це коментар Яшодгари. В дужках вказаний спочатку номер глави, потім підрозділу і самої сутри.

⁹ Посилання на правило Паніні 2-2-33: ті слова, що в двандва самасі закінчуються та починаються на голосну «а» мають стояти першими.

Боги уповноваженні керувати цим, завдяки тому, що вони на це призначені.

[Репліка опонента:]

Богами вони називаються метафорично.

[Відповідь Яшодгари:]

[Ні,] інакше, через відсутність божественної природи Дгарми та інших богів, привітання не має відбуватися. Існування божеств у якості тих, хто головує, існує на підставі Традиції. І для ілюстрації сказав:

Пуруравас, маючи на меті побачити Щакру [Індру], пішов на небеса. Побачивши [спочатку] втілених Дгарму [а також Артху та Каму] підійшовши саме до Дгарми та, нехтуючи двома іншими богами, зробив ритуал обходу праворуч¹⁰. Тоді Пуруравас був проклятий тими двома богами, котрі не стерпіли зневаги.

Згодом через прокляття Ками і почалася його розлука з коханою Урваші. А коли розлука якимось чином вгомонилась, внаслідок прокльону Артхи, Пуруравас став занадто жадібний і захопив статки представників чотирьох варн. Через те, брахманами, які, через втрату статків, були стурбовані припиненням ритуальних дій, як наприклад, жертвопринесення, він був поранений жертвовною травою, що була в них у руках та помер. Така легенда.

[Вітаю] також вчителів, котрі пояснюють узгодженість між ними.

(1.1.3)

Узгодженість «між ними», а саме Дгармою та іншими [Артхою та Камою] – то є суть. «Котрі пояснюють» – ті, хто роблять зрозумілим. Тобто [він вітає] пояснювачів узгодженості між ними¹¹. Існує обмеження щодо використання у виразі¹² слова, [що виражає діяча] в шостому відмінку¹³. [Але «пояснювач» це не так діяч,] як той, хто є причиною розуміння, каузатор¹⁴. Вітання [саме] тим, хто заради того, щоб пояснити

¹⁰ Ритуальне привітання та висловлення поваги, що полягає в урочистому обході навколо об'єкта, якому висловлюється шана, тримаючись від нього правою стороною тіла.

¹¹ В цьому абзаці наводиться граматичний розбір сутри, притаманний коментаторському стилю. Та при перекладі українською, це іноді виглядає, наче, ні про що. Часто подібний розбір надається тоді, коли є декілька варіантів інтерпретації слів або трапляється рідкісне правило чи граматичне виключення. Якщо ви не вивчаєте граматику санскриту, то краще подібні фрагменти при читанні пропускати, оскільки для повноцінного пояснення знадобиться набагато більше слів, ніж коментатор наводить у тексті.

¹² Самасі, складному слові.

¹³ Відсилання до правила Паніні 2.2.15 де йдеться про те, що коли в складному слові остання основа утворена за допомогою суфіксів *ṭṣ* та *aka*, то попередня основа не може бути у шостому відмінку. Воно наводиться тут тому, що в оригіналі зустрічається саме такий випадок – *tat-samayasya avabodhaka*.

¹⁴ І тому тут можна вживати шостий відмінок у складному слові, Паніні 1.4.55.

узгодженість між ними, навчив науці про це, а не інших – саме таке значення.

Чому? згодом сказав:

Оскільки вони [вчителі] пов'язані з ними [Дгармою, Артхою та Камою]. (1.1.4)

Внаслідок їхньої зв'язаності [між собою] тут, в науці – саме таке значення. Оскільки вчителі виклали науку, висловивши більш стисло те, що було складено богами. Сутрною, що починається словами «**Бо Праджапаті**», – Ватсьяяна розповів про послідовний зв'язок попередніх вчителів, заради досконалого знання Традиції.

Бо Праджапаті, породивши потомство, пояснив їм спочатку, за допомогою ста тисяч розділів, засіб досягнення трьох цілей [дгарми, артхи, ками], які [слід практикувати] впродовж життя. (1.1.5)

Слово «**бо**» вживається в значенні «оскільки». пояснюється через синонім. Перераховується безперервна лінія вчителів цієї Традиції у правильній послідовності.

«[Слід практикувати] **впродовж життя**». У людей є три стани [кожен з яких має відповідну] ознаку: народження, життя та вмирання. В цьому контексті, життя серед [інших] станів є кращим за народження, через [його] тривалість. Воно буває двох видів: щасливе та нещасливе. Також і три цілі життя [дгарма, артха та кама] бувають двох видів: досягнуті та недосягнуті. Тут перше [щасливе життя буде за рахунок досягнення цілей] дгарми, артхи та ками. А друге [нещасливе життя, проявиться у] ворожнечі, недосягненні [цілей] дгарми та артхи.

[Навіть] шлях в іншому світі буде щасливим завдяки слідуванню дгармі. А через неслідування буде нещастя. Саме через артху будуть існувати задоволення та можливість займатися дгармою. А через відсутність артхи – життя зі стражданнями та неможливість практики дгарми. Завдяки камі буде щастя та народження потомства. А через ворожнечу не буде ні того, ні іншого, адже без нащадків людське життя нещасливе, наче [перебування] трави. Таким чином три цілі життя [дгарма, артха та кама] пов'язані між собою.

Та без методу не існує можливості ні досягти ні уникнути того, з приводу чого виникає прагнення наблизитися або відсторонитися. Завдяки інструкції про метод існує наука, а завдяки практиці, що здійснюється належним чином, можливе узгодження між ними [дгармою артхою та камою].

«Ста тисяч» [пояснюються синонімами]. **«Пояснив їм спочатку»** – саме це було [сказано] на початку, оскільки далі в книзі про це вже не йтиметься.

Предмет священного знання стосується всіх людей. Тому [автор] помістив це знання у серці, ретельно обдумав його та потім ґрунтовно розповів придатну для всіх науку, що закарбувалася в його пам'яті.

Про одну з них, що стосується дгарми, розповів окремо Ману Сваямбху. (1.1.6)

«З них». Те, що розповів Праджапаті, містить три складові, [і] скрізь на чолі [стоїть] дгарма. Ману розповів про неї окремо. Бріхаспаті розповів про артху, а Нандін – про каму.

Слово «Сваямбху» [додано у сутрі] заради [уточнення, що йдеться] не про [однойменного] сина Вівасвата.

«Що стосується дгарми» – те місце, де йдеться про дгарму, [а саме] науку про дгарму, такий тут сенс.

Бріхаспаті розповів про те, що стосується артхи. (1.1.7)

«Що стосується артхи» – він створив науку про артху, такий тут сенс. Через те, що вони обидва [дгарма та артха] не є темою для обговорення [в цій книзі], перелік глав [про них, тут] не наводиться.

А помічник Махадеви [Шіви], Нандін розповів про Камасутру за допомогою тисячі глав. (1.1.8)

«Махедева» [додано в сутрі для того, щоб позначити, що] це саме той Нандін, який допомагає Махадеві, а не будь-хто інший з таким самим іменем. Кажуть, що коли Шіва разом з Умою тисячу божественних років переживали щастя від пристрасної насолоди, Нандін, який мав доступ до дверей їхньої спальні, промовив Камасутру.

Після оголошення предмету науки, тут буде наведений перелік розділів.

Проте Шветакегу Ауддалаки скоротив її до п'ятста глав. (1.1.9)

Нандін розповів про частину із того, [що раніше було сказаного Праджапаті]. Слово «проте» [в сутрі] використано у сенсі відмінності. «Ауддалаки» – це Шветакету, нащадок Уддалаки.

Раніше серед людей були прийняті любовці з чужими жінками. Навіть казали:

*О володарю, всі жінки наче гарнір¹⁵, на єдиний смак,
Тож без гніву та захвату грайся з ними на власний лад.*

[Однак] така норма поведінки була припинена нащадком Уддалаки.

Розповідали що:

*Упиватись заборонив брахманам Уддалаки син,
Перелюбу серед містян, як провидець, він не стерпів.
Тож, з батьківського дозволу, спробувавши на світі все,
Шветакету науку склав, як в аскезі зміцнив себе.*

Однак її, в свою чергу, скоротив Бабграв'я із Панчали за допомогою ста п'ятдесяти глав [і виклав] у семи розділах, а саме: загальний, про секс, про зваблення дівчини, про дружин, про чужих дружин, про мистецтво повій та розділ про таємне. (1.1.10)

«Її» – саме ту [версію «Камасутри»], що була скорочена нащадком Уддалаки. Він скоротив і зміст, і саму книгу. Раніше тут було сказано, що секс із жінкою іншого чоловіка був заборонений звичаєм, тому в цій [сутрі] слово «однак» [вживається у значенні] «на відміну», і отже, тут йтиметься про чужих дружин. [Далі слова] «**Ста п'ятдесяти глав**» [пояснюються синонімами].

«**Загальний розділ**» [називається так тому, що містить положення] для всіх наступних розділів. Другий розділ – «**Про секс**». Розділ, в якому йдеться про секс з дівчиною, називається «**Зваблення дівчини**». Той, де йдеться про призначену бути дружиною, зветься «**Про дружин**». Також [є

---

¹⁵ За звичаями, коли гарнір подавався на стіл, то його міг взяти собі кожен охочий, персональної порції тоді ще не було.

розділ] «Про чужих дружин». Публічний будинок – це місце, де перебувають повії. «Мистецтво повій» – це те, де йдеться про використання публічного будинку.

А також є «Розділ про таємне» – приховане, приватне. Перерахування [всіх] розділів, починаючи із загального, [здійснюється] заради оголошення змісту книги. [Тож] такого роду питання піднімаються в книзі.

Отже, вчитель [Бабграв'я] осягнув науку попередників та скоротив її до семи розділів задля доступного [обсягу]. Розділ – це те, дезначається головна тема. Бабграв'я – це нащадок Бабгру з Панчали¹⁶. [Для утворення слів у сенсі «нащадка»] від імен «Бабгру» та «Мадху» [потрібно використовувати] суфікс уаї¹⁷.

Шостий серед них, Розділ про мистецтво повій, створив окремо Даттака за дорученням повій із Паталіпутри. (1.1.11)

«Серед них» – що було скорочено нащадком Бабгру. Наступний для розгляду буде саме цей, шостий розділ, а не інший – [казано] задля уточнення. Інакше [кажучи], нумерація [розділу] взята з книги. Тож ми розповімо про нього наступним.

«Із Паталіпутри» – місто Паталіпутра¹⁸ в регіоні Мадга, там перебували [повії]. При словотворі, щоб позначити мешканців сходу, до слів на «р» та «і»¹⁹ додається суфікс виї.

«За дорученням». Як і один з багатьох, брахман з міста Матхури, мешкав у Паталіпутрі. У нього в пізньому віці народився син. Мати ж померла відразу після його народження. І батько віддав сина іншій жінці брахманської варни, а сам перестав підтримувати з ним сімейні стосунки та з часом помер. Брахманка, розсудивши, що її син прийомний, дала йому ім'я згідно обставин – Даттака²⁰. Вихований нею, він за короткий час опанував всі знання та мистецтва. А оскільки за характером він любив

¹⁶ Історичний регіон та стародавня держава в північній Індії в міжріччях Ганги та Ямуни.

¹⁷ Правило Паніні 4.1.106.

¹⁸ Сучасна назва Раджагріха.

¹⁹ Граматичне пояснення до утворення слова «Паталіпутра», сутра Паніні 4.2.123.

²⁰ При перекладі із санскриту слово «даттака» означає також дитину, яку віддали рідні батьки.

пояснювати, то здобув славу вчителя Даттаки. Одного разу він замислився, що саме повсякденне життя більш за все заслуговує на пізнання. А воно, зазвичай, притаманне повіям. І тоді він щодня почав відвідувати бордель, місце в якому близькість була понад усе. І так [добре] він пізнав, що сам став бажаним як наставник цього. Незабаром головна повія Вірасени попросила його розповісти про те, як задовольняти чоловіків. Тож він створив цей розділ окремо за дорученням повій. Така історія.

Але була й інша історія, в яку вірили. Нібито дехто, на ім'я Даттака, був проклятий роздратованим Трьохоким²¹, коли під час святкування благословення вагітної жінки, він проявив зневагу, [розвернувшись] до нього ногами, за що був перетворений в жінку. Але згодом він отримав благословення і став знову чоловіком. Ним, обізнаним в обох [статях: чоловічій та жіночій], і був створений окремо [розділ про мистецтво повій].

[Репліка опонента:]

Якщо те, що написав окремо [Даттака] було проговорено Бабграв'єю, то що тоді нового він продемонстрував у своїх сутрах?

[Відповідь Яшодгари:]

Саме те, за рахунок чого [Даттака] вважався знавцем смаків і чоловіків і жінок. Коли цей сенс був викладений у вигляді науки і був визнаний, тоді Ватсьяяна сказав, що оскільки Даттака був знавцем смаків і чоловіків і жінок, за дорученням [повій із Паталіпутри склав окремо шостий розділ].

У зв'язку з цим, Чараяна окремо промовив Загальний розділ.

(1.1.12) Суварнанабха промовив Розділ про секс. (1.1.13)

Гхотакамукуха промовив Розділ про зваблення дівчат. (1.1.14)

Гонардхія промовив Розділ про дружин. (1.1.15) Гонікапутра промовив Розділ щодо чужих дружин. (1.1.16) Кучумара промовив Розділ по таємне. (1.1.17) Так наука про каму була оголошена по частинах [та з часом] частково втрачена. (1.1.8) Оскільки частини науки, що були викладені Даттакою та іншими стосувалися одного

---

²¹ Шіва.

[предмету], а також через те, що створене Бабграв'єм було важко опанувати через великий розмір, тож в цій ситуації і була створена ця «Камасутра», що зібрала всі сенси у невелику книгу. (1.1.19)

Оскільки «Даттака створив окремо розділ про мистецтво повій» Чараяна та інші теж ґрунтовно розповіли окремо [кожен свій розділ]. [Кажучи] «ґрунтовно» [йдеться про те, що вони] пояснили свої думки в книжках. І [Ватсьяна] в своїй книзі продемонструє [це] в кожному [влучному] місці.

В сутрі, що починається словами «**Таким чином, наука про каму**» – [автор] розповів про [мотивацію написання] своєї книги, щодо науки про каму, яка була оголошена Бабграв'єм. «**По частинах**» – [мається на увазі], що [наука] була створена частина за частиною. «**Частково втрачена**» – трохи втрачена, бо зустрічається несистемно. Було втрачено саме те, що створено ще Нандіном та іншими – такий тут сенс.

«**В цій ситуації**» – в процесі [розвитку] науки. «**Ті частини науки**» – та [наука], що складається з частин. Вважаючи, що існують різні частини вчення про каму [слід сказати], що неможливо пізнати науки повністю, пізнаючи лише окрему частину, оскільки її сенс міститься у кожній частині. «**Що створене Бабграв'єм**» – автор розповів, що насилу можна вивчити науку в тому вигляді, у якому вона була викладена Бабграв'єм, оскільки у повному обсязі вона неосяжна і це демотивує. Тож автор демонструє свій завершений погляд, скоротивши сім окремих частин у невелику книгу в семи розділах, що містять всі сенси. «**Ця**» – та [книга «Камасутра»], що була предметом його роздумів. «**Викладена**» – викладена повністю.

За допомогою сутри, що починається словами «**Далі повний перелік**» – автор розповідь про складові змісту своєї книги.

Далі повний перелік її підрозділів та глав:

1²².Стислий огляд науки. (1.1.20) 2. Пізнання трьох цілей життя. (1.1.21) 3. Повний перелік практичних мистецтв. (1.1.22) 4. Про спосіб

---

²² Зміст містить розділи, глави та підрозділи. В цьому списку нумеруються підрозділи, їхня нумерація проходить наскрізь через всі розділи.

життя мешканців міста. (1.1.23) 5. Роздуми про обов'язки друзів та вісників чоловіка. (1.1.24)

Так виглядає Перший загальний розділ.

Він містить 5 глав та 5 підрозділів.

6. Визначення щодо задоволення залежно від розмірів [статевих органів], часу [впродовж якого відбувається секс] та характеру [учасників]. (1.1.25) 7. Види прихильності [між чоловіком та жінкою]. (1.1.26) 8. Роздуми про обійми. (1.1.27) 9. Види поцілунків. (1.1.28) 10. Види подряпин нігтями. (1.1.29) 11. Способи укусів зубами. (1.1.30) 12. Звичай [ввічливих проявів] у різних регіонах країни. (1.1.31) 13. Способи зайняття сексом. (1.1.32) 14. Особливі [види] задоволення. (1.1.33) 15. Застосування ударів. (1.1.34) 16. А також об'єднання з цим практика промовляння звуку «сіт». (1.1.35) 17. Про спосіб сексуальної насолоди, при якому жінка виступає в ролі чоловіка. (1.1.36) 18. Про чоловічі способи зближення. (1.1.37) 19. Про оральний секс. (1.1.38) 20. Про початок задоволення та його закінчення. (1.1.39) 21. Види задоволення. (1.1.40) 22. Сварка між закоханими. (1.1.41)

Так виглядає Другий розділ про зайняття сексом.

Він містить 10 глав та 17 підрозділів.

23. Настанова щодо вибору нареченої. (1.1.42) 24. Встановлення стосунків з родичами. (1.1.43) 25. Завоювання довіри дівчини. (1.1.44) 26. Зближення з дівчиною. (1.1.45) 27. Спостереження за жестами та виразом обличчя. (1.1.46) 28. Домагання одного чоловіка. (1.1.47) 29. Про привернення уваги чоловіка, що сподобався. (1.1.48) 30. Також про здобуття жінкою [чоловіка серед тих, хто] домагається [її]. (1.1.49) 31. Одруження. (1.1.50)

Так виглядає Третій розділ про зваблення дівчат.

Він містить 5 глав та 9 підрозділів.

32. Поведінка єдиної дружини. (1.1.51) 33. Поведінка [дружини] під час від'їзду чоловіка. (1.1.52) 34. Поведінка найстаршої дружини. (1.1.53) 35. Поведінка наймолодшої дружини. (1.1.54) 36. Поведінка

жінки, що вийшла заміж повторно. (1.1.55) 37. Поведінка [дружини] у разі відсутності любові чоловіка. (1.1.56) 38. Про гарем. (1.1.57) 39.

Поведінка чоловіка серед багатьох жінок. (1.1.58)

Так виглядає Четвертий розділ про дружин.

Він містить 2 глави та 8 підрозділів.

40. Визначення жіночих та чоловічих характерів. (1.1.59) 41. Про причини [жіночого] відсторонення. (1.1.60) 42. Чоловіки, що мають успіх серед жінок. (1.1.61) 43. Легкодоступні жінки. (1.1.62) 44. Про засоби знайомства. (1.1.63) 45. Домагання. (1.1.64) 46. Дослідження пристрасті. (1.1.65) 47. Про дії посередниці. (1.1.66) 48. Про бажання господаря. (1.1.67) 49. Про гарем та захист дружин. (1.1.68)

Так виглядає П'ятий розділ щодо чужих дружин.

Він містить 6 глав та 10 підрозділів.

50. Роздуми щодо коханців. (1.1.69) 51. Про підстави для сексу. (1.1.70) 52. Правила привернення уваги. (1.1.71) 53. Про те, як догодити коханцю. (1.1.72) 54. Способи законного набуття прибутку. (1.1.73) 55. Про ознаки відсутності пристрасті. (1.1.74) 56. Як діяти при відсутності пристрасті. (1.1.75) 57. Способи уникнення [відвідувача]. (1.1.76) 58. Про відновлення зв'язку з утраченим [коханцем]. (1.1.77) 59. Способи отримання прибутку. (1.1.78) 60. Роздуми з приводу сумнівів про вигоду [повій], її відсутність та мотивацію. (1.1.79) 61. А також про різновиди повій. (1.1.80)

Так виглядає Шостий розділ про мистецтво повій.

Він містить 6 глав та 12 підрозділів.

62. Про привабливість. (1.1.81) 63. Про те, що підкорює. (1.1.82) 64. А також про збуджуючі засоби. (1.1.83) 65. Про повернення втраченої пристрасті. (1.1.84) 66. Способи збільшення [статевого органу]. (1.1.85) 67. А також особливі засоби. (1.1.86)

Так виглядає Сьомий розділ про таємне.

Він містить 2 глави та 6 підрозділів.

Тож маємо 36 глав, 64 підрозділів,²³ 7 розділів та 1250 шлок. Так виглядає стиглий огляд науки.

«Ії»²⁴ йдеться про цю книгу. Підрозділи – це те, де промовлені та викладені теми. Повний перелік підрозділів та розділів – це стисле називання [цих тем]. «Стислий огляд науки», «Про пізнання трьох цілей життя» – приклади називання теми. Найменування розділів книги походить із тих [тем], про які в них йдеться. Так, як наприклад, [назва] драми «Вбивство Камси»²⁵.

Ця книга має два положення - основне дійство, та додаткове²⁶. Щодо основного дійства – то це те, за рахунок чого утримується чи виникає пристрасть, наприклад [підрозділ] «про обійми». Також це те, за рахунок чого воно пояснюється, наприклад, [розділ] «про секс». Щодо додаткового дійства – то це те, за допомогою чого чоловік та жінка підходять один одному, спосіб за допомогою якого вони зближуються – такий тут сенс. А також те, за рахунок чого воно пояснюється, наприклад, [розділ третій] про зваблення дівчат та далі, до четвертого. В цьому контексті, практика основного та додаткового дійства не може існувати без практики загальних положень, тому насамперед наводиться «Загальний [розділ]». «Розділ про таємне» поміщений у кінець, оскільки в ньому не йдеться про встановлення основного та додаткового дійства. Вони обоє присутні в ньому приховано, через те, що підпорядковані йому. В цій книзі в «Загальному розділі» насамперед приводиться підрозділ «Стислий огляд науки», оскільки тут наука приводиться скорочено.

Сутра, що починається словами «Таким чином маємо 36 глав» підбиває підсумок для розуміння сукупності частин та компонентів цієї книги. Оскільки перелічені глави це лише крапля у порівнянні з попереднім [обсягом] науки, то в цій книзі [вони наводяться] для огляду. Перелік підрозділів та розділів [наводиться], щоб не було очікування стосовно інших тем, [що не увійшли до цієї книги]. Кількість шлок

---

²³ Дивно, але якщо підсумувати підрозділи, то виходить 67. Відповідь на запитання чому це так? буду шукати далі в тексті.

²⁴ Коментар на сутру 1.1.20.

²⁵ Приклад твору, де назвою передається зміст.

²⁶ Додаткове дійство (āvāra) – це обряди, що вставляють в основне дійство (tantra).

[наводиться], аби проінформувати щодо цілого [непошкодженого варіанту тексту] та щодо надлишку [на випадок, якщо текст буде доповнюватися].

Щоб підвести підсумок до попереднього тексту, сказано:

Промовивши це скорочено, згодом це буде розказано з найдрібнішими подробицями, адже для мудреців цього світу бажана як лаконічна розповідь, так і докладна. (1.1.87)

Так завершена перша глава «Стислий огляд науки» першого загального розділу «Камасутри» Ватсьяни.

Коментар до сутри, що починається словами «Промовивши це скорочено». «Це» – мається на увазі [склад] науки. Тепер після стислого викладення він розповідь детально. А на те, навіщо так упорядковувати книгу? він каже: тому що так до вподоби!

Мудрими вважаються ті в цьому світі, хто кваліфікований в науці. Для них бажано утримувати в свідомості науку і стисло, і розлого. Так, утримання в пам'яті змісту підрозділів, згідно бажання, приводить до ясності, оскільки предмети підрозділів [стають] зрозумілими.

Цим завершується перша глава «Стислий огляд науки» в першому Загальному розділі, що водночас супроводжується тлумаченням сутр під назвою «Засіб від лихоманки» у вигляді коментаря до «Камасутри» славетного Ватсьяни, засмученого через розлуку з підступною жінкою, Яшодгари на ім'я Індрапада, дане йому вчителем.

Опубліковано 15 листопада 2023
Київ, Україна

Перший Загальний розділ Друга глава

ПІЗНАННЯ ТРЬОХ ЦІЛЕЙ ЖИТТЯ

Результатом науки є пізнання трьох цілей життя (trivarga)²⁷. На цьому пізнанні, а також на спірних питаннях і зосереджується дослідження методу науки. Тому про це йдеться одразу після стислого огляду – такий зв'язок між главами. А що стосується теми [глави], то слід замислитись, звідки походить її назва з огляду на пов'язаність [між нею та назвою трактату].

Пізнання [науки] складається з трьох частин: практика, навчання та осмислення. У цьому місці, визначивши практику найголовнішою, [Ватсьяяна] сказав:

Дійсно, чоловік, який проживе років сто, нехай займається трьома цілями життя та розподіляє час так, щоб вони підсилювали одна одну, а не заважали. (1.2.1)

«Який проживе років сто» – життя якого триває сто років. Щоб описати життєвий досвід, автор [використав] загальноприйнятий вислів «років сто», говорячи про кількість прожитих років. Або це [сказано] заради того, щоб поділити час [життя], оскільки неможливо розділити вік, якщо він невстановлений.

Щоб зазначити головну роль [чоловіків, Ватсьяяна використав слово] «чоловік», оскільки жінки залежать від чоловіків та не спроможні слідувати трьом цілям²⁸.

«Розподіляє» [час] таким способом, про який ще буде сказано.

«[Щоб вони] підсилювали одна одну», тобто [слідування] одній цілі має сприяти [виконанню] дгарми та інших [цілей] в одиничний або

---

²⁷ А саме: дгарми, артхи та ками.

²⁸ Така думка зустрічається також і в Законах Ману:

Жінки, будучи несаможиттєвими, вдень і вночі потребують своїх чоловіків.

А оскільки вони нерішучі у справах, їх треба тримати під контролем. (9.2)

В дитинстві [жінку] оберігає батько, в молодості – чоловік,

В старості – сини. Жінка не спроможна до саможиттєвості. (9.3)

подвійний [зв'язок]. Як наприклад, коли [чоловік], прагнучи мати нащадків, займається сексом із законною, але не жаданою дружиною в сприятливий для зачаття час – так дгарма сприяє виконанню артхи. [Або], коли [чоловік], прагнучи мати нащадків, займається сексом із жаданою жінкою в сприятливий для зачаття час – так дгарма сприяє виконанню ками. Якщо він нежонатий, і бере за дружину не жадану дівчину своєї варни – так артха сприяє виконанню дгарми. [А от] якщо він жонатий і бере за дружину жадану дівчину нижчої варни – так артха сприяє виконанню ками²⁹. [Якщо чоловік займається сексом] із законною жаданою дружиною в сприятливий для зачаття час – так кама сприяє виконанню дгарми. Коли ж чоловік нежонатий із пустими кишенями [одружується на] жаданій, заможній [жінці] нижчої варни з гарною освітою – так кама сприяє виконанню артхи. Такі приклади одиничного зв'язку між цілями.

[Коли] нежонатий чоловік, як заведено, одружується із жаданою дівчиною своєї ж варни, яка при цьому цнотлива, так дгарма сприяє виконанню артхи та ками. Коли такий чоловік одружується із жаданою дівчиною своєї варни – так артха сприяє виконанню дгарми та ками. Коли він через сильне взаємне бажання, [одружується] з гідною заможною та красивою жінкою – так кама сприяє виконанню дгарми та артхи. Такі приклади подвійного зв'язку між цілями.

«[Щоб вони підсилювали одна одну], а не заважали». Коли підсилення [між цілями] немає, то варто слідувати й одній цілі, якщо це не шкодить іншим двом. Як і у випадку одиничного зв'язку, варто слідувати тій, що не шкодить іншій. Далі наведемо приклад.

За допомогою розподілу життя на періоди, [Ватсьяна] розповів про розподіл часу:

В дитинстві [нехай людина займається тими справами, що належать до] артхи, як наприклад, опанування знання. (1.2.2)

В цьому контексті поділом на періоди називаються проміжки [часу]. Кажуть, що:

Дитинство [триває] до 16 років, поки немає засобів для існування. До 70 – середній вік, а потім – зрілий.

---

²⁹ Згідно з «Камасутрою», чоловік може мати декілька дружин. Про це детально йдеться в 4 розділі «Про дружин».

Нехай займається тими належними до артхи справами³⁰, що починаються з опанування знання. Таким чином:

В юності [нехай практикує] каму. (1.2.3)

Тоді, коли це доречно.

У похилому віці [слід практикувати] дгарму та мокшу. (1.2.4)

«У похилому віці [слід практикувати] дгарму та мокшу» через те, що їх об'єктом є досвід. Потреба в осмисленні мокші – це головне. У тих, хто вчить про пізнання³¹, сенс [життя] людини (puruṣārtha) має чотири цілі (caturvarga). Саме в похилому віці слід осмислювати свій внутрішній світ, [що є частиною практики мокші, за результатами] цих [цілей].

[Репліка опонента]:

Але, оскільки для кожної з трьох цілей існує свій період життя, то ні підсилення однієї цілі іншою, ні небажані наслідки для практики не настануть.

[Відповідь Яшодгари]:

Ні, такого розмежування часу немає. Якщо підсилення не відбувається, то йдеться про те, щоб [у разі слідування одній цілі] не було шкоди [іншим]. Скоріше, слідування [цілям має відбуватися] по можливості щодня, оскільки забороняється обмежувати [практику] дгарми та інших цілей. Коли дгарму та інші цілі практикують за кожної можливості, то нехай буде підсилення, а не ускладнення [однієї цілі] іншою – сказав він.

Або, оскільки життя мінливе, за нагоди варто слідувати [всім цілям]. (1.2.5)

«Життя мінливе», адже очевидно, [що іноді воно] закінчується і до ста років. «За нагоди» – коли вона виникає, тоді нехай її й використовує. У дитинстві [нехай займається] артхою, а також дгармою. В юності – камою, дгармою та артхою. У похилому віці – дгармою, а за наявності сил до практики артхи та ками, [нехай займається] і ними також. Інакше, у разі слідування [лише] одній [цілі] сенс [життя] людини (puruṣārtha) буде частковою.

³⁰ Перелік справ вказаний в сутрі 1.2.9.

³¹ Вжито термін jñānavādin. Імовірно, мова йде про тих, хто вважає, що методом для звільнення є пізнання.

«Варто слідувати» – вживається повторно, щоб [відобразити] погляд, відмінний від попереднього. З іншого боку, через відсутність практики здобуття знання в трьох періодах, [Ватсьяяна] наголошує:

Але саме брахмачар'ю [слід практикувати] аж до опанування знання. (1.2.6)

Поки знання не опановане, не слід практикувати каму. Бо інакше буде неможливо слідувати дгармі, [це стане] перешкодою для досягнення [ками] й унеможливить опанування знання та досягнення артхи. Однак немає обмеження щодо інших напрямків артхи, як наприклад, надбання землі. Та, позаяк набуття землі та інших складових артхи без опанування знання, як правило, не відбувається, тому інші [люди] поділяють життя на окремі періоди по тридцять три роки й чотири місяці. Оскільки практика ками відбувається після шістнадцяти років, то при такому поділі, нехай займається дгармою, артхою та камою навіть у дитинстві. Так описується практика, [як перша частина пізнання науки].

Тепер щодо навчання. У сутрі, що починається словами «Дгарма, згідно з наукою», [Ватсьяяна] розповів про ті два [прояви], завдяки яким пізнається суть [дгарми].

Дгарма, згідно з наукою, – це діяльність щодо жертвопринесення та подібного, яку [іноді] не починають робити через те, що їхня суть невидима і потойбічна, також [дгарма –] це утримання від вживання м'яса та інші [обітниці], до якого вдаються через те, що [його] суть видима і мирська. (1.2.7)

В цьому світі жертвопринесення й подібні ритуали належать до потойбічного, оскільки їхня суть – форма (rūpa) і подібне – невідомі.

[Репліка опонента]:

Але ж [їхня] суть за характером своєї субстанції (dravya), якості (guṇa) та вчинків (karman) є пізнаваною. Чому ж [її називають] потойбічною?

[Відповідь Яшодгари]:

Тому Ватсьяяна і сказав, що «суть є невидимою», оскільки результату одразу після виконання ритуалів не видно.

«Яку [іноді] не починають робити». [Ритуали, що мають] невидимі, [проте] наявні результати, природа яких не проявлена, наче ліки, що мають невидиму силу, [ніхто] не здійснює, окрім мудреців.

Щодо слів «**та подібного**» – мається на увазі практика аскези тощо. Тому, згідно з наукою, дгарма – це діяльність щодо тих ритуалів, які [іноді] не розпочинаються. [У цьому контексті] дгарма – це і є ця активність.

«[Його] **суть видима і мирська**» – [вчинки], що мають видимі, наявні й проявлені результати у вигляді ситості тощо, як наприклад, вживання м'яса оленя, виконують ті, хто прагне цього. [Тож слід утримуватися] від таких дій, як наприклад, вживання м'яса.

Під словом «**тощо**» мається на увазі завдання шкоди тваринам, привласнення чужого та подібне. «[Дгарма] – **це утримання**», тобто відмова. Це виглядає як не залучення.

Далі [Ватсьяяна] розповість, чому науку вважають тут достеменним засобом пізнання:

Про неї можна дізнатися зі шруті³² та завдяки довірливому спілкуванню зі знавцями дгарми. (1.2.8)

«**Про неї**» – йдеться про суть дгарми. «**Зі шруті**» – з Веди, за якою слідує [тексти] смріті, що призначені наукою. Або завдяки довірливому спілкуванню зі знавцями дгарми, що не є призначеним [наукою]. Завдяки близькому спілкуванню зі знавцями суті сенсів [текстів корпусу] шруті та смріті – саме такий тут сенс. «**Можна дізнатися**» – тобто досягнути.

Артха – це набуття знання, землі, дорогоцінностей, худоби, зерна, предметів домашнього побуту, друзів тощо, [та] примноження набутого. (1.2.9)

«**Знання**» з філософії тощо. «**Землю**» зорану, або ту, яку можна зорати. «**Дорогоцінності**» – золото та інші. «**Худобу**» – слонів, коней та інших. «**Зерно**» з перших, проміжних та останніх жнив. «**Предмети домашнього побуту**», а саме все те, що потрібно в домі й зроблено із заліза, дерева, глини, тростини та шкіри. «**Друзі**», як наприклад, ті, з ким грав у дитинстві. Під словом «**тощо**» [слід мати на увазі] одяг, прикраси та інше.

---

³² Наводимо визначення термінів «шруті» та «смріті» із Законів Ману: *Веда розглядається як шруті. А трактат про дгарму (Закони Ману) – як смріті. У всіх сенсах ці двоє не підлягають сумніву, оскільки дгарма з'явилася завдяки їм. (2.10)*

«Набуття» буває двох видів. Привласнення того, що вже існує, наприклад, слонів і створення того, чого ще немає, наприклад, зерна. Слово «набутого» вжито в однині, щоб безпосередньо вказати на набуття та примноження кожного з предметів окремо. Іншими словами, артха – це набуття всього переліченого та [його] примноження. Щодо слова «примноження», то воно використовується на позначення підприємницької діяльності задля збільшення прибутків. Щодо цих існує настанова в науці.

Про неї [можна дізнатися] з розділу «Дії керівника»³³, а також від торговців, обізнаних у професії та законах. (1.2.10)

«З розділу "Дії керівника"» – це керівництво для управителів у веденні справ.

«Професія» – це наука, тому [про неї можна дізнатися] в призначеному [розділі] науки. «А також [про артху можна дізнатися]» – іншим чином «від обізнаних в професії», а саме від тих, хто розуміє суть сільського господарства, розведення худоби та торгівлі. «Від торговців» – сказано для позначення напрямку діяльності, точніше [кажучи артха] пізнається від землеробів, скотарів тощо.

Кама – це належна активність [органів чуття, а саме] вух, шкіри, очей, язика, носу щодо призначених для них об'єктів, яка [здійснюється] розумом (manas) у поєднанні з атманом. (1.2.11)

«Шкіра» – це орган чуття ками. Кама буває двох видів: загальна та особлива. В цій сутрі [Ватсьяяна] каже про загальну [каму, а саме про те, що це активність, яка здійснюється] «розумом у поєднанні з атманом». Атман – це причина, що об'єднує, оскільки в ньому збираються такі якості (guṇa), як щастя (sukha), страждання (duḥkha), прагнення (icchā), неприязнь (dveṣa), зусилля (prayatna) тощо³⁴. Коли в ньому проявляється така якість (guṇa), як зусилля (prayatna), тоді він [атман] поєднується з розумом (manas), а розум [своєю чергою] – з органом чуття і так далі, поступово [з кожним із них] «щодо призначеного [для органа чуття об'єкта]» – дотиків, форм, смаків та запахів.

³³ Розділ «Дії керівника» з твору «Артха-шястра» Каутільї.

³⁴ Для порівняння в Ньяясутрі 1.1.10 перелік ознак атмана містить ще й таку якість, як jñāna – пізнання.

«Належна». Каму розглядають як активність розуму (buddhi)³⁵ і органів чуття, котрі є творцями сприйняття та несприйняття, як наприклад, вуха. Вона [виникає], коли у атмана проявляється прагнення (icchā) насолодитися об'єктами у сновидінні чи в інших станах, а саме така активність, яка керована прагненням (icchā) [і здійснюється] послідовно вухами, іншими органами чуття та розумом (buddhi), і яка за власною природою є насолодою об'єктами. Оскільки атман – це той, хто насолоджується об'єктом, а тому й відчуває щастя. Така насолода в основному сенсі є камою. Вона виникає через активність, спричинену прагненням (icchā). І ця активність теж називається «кама». Своєю чергою і загальна кама буває двох видів, залежно від причини та результату.

[Коли] через страждання, [ні для кого] неприйнятне, [виникає] неприязнь, то це теж [призводить] до активності.

Особлива кама буває двох видів – в основному сенсі та другорядному. Щоб пояснити ці два [види Ватсьяна] сказав:

Однак кама в основному сенсі – це насолода об'єктом, яка пронизана щастям закоханості та приносить оргазм внаслідок дотику до її [людини] місця, що має особливу чутливість. (1.2.12)

«Місце, що має особливу чутливість». Язик, руки, ноги, анус та статеві органи – це органи дії, оскільки ними мовлять, беруть, пересуваються, випорожнюються та отримують задоволення. Той орган, що розташований знизу та є статевою ознакою жінок та чоловіків, наприклад, вульва, який за власною природою є танматрою, як орган чуття має саме шкіру. Будь-яке місце такого органа, яке породжує діяльність заради блаженства під час оргазму і називається статевим органом. А чутливість всередині нього є особливою. У цьому місці розум [об'єднується] з органом чуття шкірою, [і тоді виникає] задоволення об'єктом, причиною якого є почуття, що зветься закоханістю та має ознаку прагнення до сексу.

«До її [людини] місця» – жінки чи чоловіка. В цьому контексті, сенс такий, що задоволення у жінки [виникає] завдяки чоловіку в місці статевих органів, що має особливу чутливість завдяки органу чуття – шкірі статевих органів. А задоволення у чоловіків – від жінки в місці статевих органів, що має особливу чутливість завдяки органу чуття – шкірі статевих органів.

---

³⁵ Можна зробити висновок, що автор використовує терміни manas та buddhi як синоніми. Ці важливі для практиків йоги терміни трактуються по-різному залежно від Традиції.

Задоволення в таких місцях дотику, як наприклад, стегна, пахова ямка у чоловіка, а у жінок – стегна чи біля пуп'янка, після пізнання особливої [ками] буде вже розсіяне й другорядне. Таке задоволення є загальною камою [в основному сенсі].

Щодо того, у чому полягає відмінність [між загальною та особливою камою, Ватсьяна] сказав – «**оргазм**». Щодо задоволення, яке виникає під час сексу і результатом якого є витікання сімені саме під час сексу, – це зветься блаженством або щастям. Задоволення, що виникає разом із цим у місці, що має особливу чутливість, буде інакшим. І саме задоволення, що передує оргазму, буде [його] причиною. Тому задоволення буває двох видів: залежно від місця [дотику] та залежно від суті.

«**Насолода об'єктом**». Коли оргазм виник внаслідок дотику об'єктом до статевих органів під час сну, то через оманливість щодо нього та через другорядність [такого] задоволення, це не буде камою [в основному сенсі].

Якщо це так, [тобто оргазм уві сні незалежно від того, є об'єкт] в лоні чи ні, [не є камою в основному сенсі], то чи буде задоволення об'єктом без закоханості камою в основному сенсі? На це [Ватсьяна] сказав: «[наसолода об'єктом], яка пронизана щастям закоханості». Він розкаже про закоханість як про задоволення від поцілунків і подібного. Через вплив пристрасті на жінку та чоловіка задоволенням вважають те, що здійснюється в кожному місці – поцілунки, подряпини, укуси зубами тощо. Завдяки цьому [насолода] пронизана щастям. Тому кама в основному сенсі – це [також] задоволення об'єктом у випадку взаємності (saṃskāra). Через це, задоволення об'єктом в лоні чи іншому місці в незакоханих жінки та чоловіка, навіть за наявності оргазму не є камою. Через відсутність щастя від закоханості [кама в такому разі] буде другорядною. Тому особлива чутливість при дотику – це особлива кама.

Про неї можна дізнатися з «Камасутри», а також завдяки довірливому спілкуванню з містянами. (1.2.13)

«**Про неї**» – мається на увазі про суть загальної та особливої ками, про яку говорилося, а також про [каму] в основному та другорядному сенсі. Саме з цієї «**Камасутри**», з трактату, який є основоположним. «**А також**» [про каму] «**можна дізнатися**» інакшим чином «**завдяки довірливому спілкуванню з містянами**», а саме в стосунках з обізнаними в камі.

Таким чином, [оскільки можливості] для практики та пізнання дгарми й інших цілей одночасно не з'являються, [Ватсьяна] сказав, що слід визначити пріоритети:

У випадку, коли вони [цілі] сходяться разом, [тоді] кожна попередня важливіша³⁶. (1.2.14)

«У випадку, коли [цілі] сходяться» – тобто у випадку зіткнення. Через те, що [для їх здійснення] потрібні схожі засоби.

«Кожна попередня» – тобто артха «важливіша» за каму. Через те, що каму можна досягти після артхи. Щодо дгарми, то в цьому світі артху можна досягти після дгарми. Така послідовність цілей не обов'язкова для всіх, тому [Ватсьяяна] сказав:

Для царя [важливішою] є артха, оскільки в ній основа суспільного життя. Так само і для повій. Таким чином виглядає пізнання трьох цілей. (1.2.15-17)

Однак для царя артха є важливішою, «оскільки в ній основа [суспільного життя]». Установлені правила поведінки згідно з варнами й ашрамами є ознакою суспільного життя³⁷. «Не буде так, щоб воно існувало інакшим чином!» - [така має бути позиція царя]. Тому дгарма царя – це захист цих [встановлених правил поведінки]. І якщо у царя є влада, то буде так.

Влада царя – це сила казни та війська³⁸. Вони [виникають завдяки виконанню артхи], тому суспільне життя має основу в ній.

Для повії артха також важливіша, бо з нею пов'язані її засоби існування. Повія живе, відкинувши дгарму та каму, що виникають щодо закоханого брахмана чи жаданого містянина, адже вона думає: «ще настане можливість, а на випадок невдачі саме це принесе мені прибуток». Таким чином, були названі ознаки пізнання трьох цілей життя, а саме практики та навчання.

---

³⁶ Послідовність вказана в сутрі 1.1.1 цього Твору, а саме: дгарма, артха та кама. А в коментарі до неї розпочинається обговорення ієрархії цілей.

³⁷ Див. коментар про сутру 1.1.1

³⁸ В цьому місці Яшодгара, згадуючи казну (kośa) та військо (daṇḍa), спирається на Артха-шястру, де в книзі 6.1 вказано:

1. Складовими [державного управління] є господар (svāmi), радник (amātya), країна (japa), фортеця (raḍadurga), казна (kośa), військо (daṇḍa) та друзі (mītra).

10. Гідною казною вважається така, що праведно надбана попередниками або самостійно, сповнена золотих монет, різнокольорового великого дорогоцінного каміння, золота, стійка навіть під час тривалих смутних часів.

11. Гідним військом вважається таке, що успадковане від батька та його діда, постійне, підвладне, задоволене забезпеченими жінками та синами, не цурається перебування на чужині, усюди непереможне, витривале, досвідчене в численних битвах, володіє знанням про використання всіх бойових засобів, не лукавить внаслідок благополуччя або занепаду, сформоване з аристократії.

Попередньо демонструючи спірні питання, далі [Ватсьяяна] сказав про осмислення:

Через те, що дгарма має потойбічну природу, доречною [буде] наука, де говориться про це. [Так само щодо артхи], оскільки її досягненню передуює метод. Пізнання методу відбувається завдяки науці. (1.2.18-20)

«Через те, що дгарма». Саме «Камасутра» ілюструє спірні питання щодо [дгарми], кажучи «через [те, що суть жертвопринесень та подібного невидима і] потойбічна», як було зазначено раніше.

«Де говориться», тобто пояснюється.

«Її досягненню» – це те, що описувалося як набуття та примноження. Інакше, той, хто діє без методу, не досягне артхи й буде сумніватися. У цьому контексті наука є доречною і щодо дгарми, і щодо артхи. А щодо ками [наука] недоречна³⁹, тому [Ватсьяяна] говорить:

Але вчителі кажуть, що оскільки кама і так постійно [присутня] навіть серед тварин і діє сама по собі, то наука не потрібна. (1.2.21)

«Навіть серед тварин». Вочевидь, у корів та інших тварин, сповнених тамасу, кама [присутня] без настанови в науці. Чому ж, своєю чергою, вона не присутня і серед людей, сповнених раджасу? Кажуть, що:

Кама дійсно досягається без настанови в методі, якщо її вивчили без пояснення. Хто навчає звірів та птахів того, як насолодитися своїм коханим?

«І так постійно [присутня]». В атмані, який є категорією (padārtha)⁴⁰ субстанції (dravya), завжди містяться такі якості (guṇa)⁴¹, як прагнення, неприязнь тощо. І тому кама є постійно [присутньою]. Як кажуть:

Ті, хто бажають звільнення, досягають [його] завдяки безпристрасності якій передують пристрасті. У природному стані думки живих істот пов'язані з прагненням до об'єктів.

---

³⁹ У редакції, з якої перекладено це речення заперечення немає. Але воно є в іншій редакції.

⁴⁰ Термін padārtha використовується в різних індійських філософіях у значенні: «топіка, категорія, основне поняття».

⁴¹ Вказані терміни – dravya та guṇa – перші дві категорії (padārtha) філософії Вайшешіки.

Тому [цим] чинним трактатом спонукати до припинення прагнення недоречно.

«Вчителі» – це ті, хто розповідають про дгарму, артху та мокшу.

Далі [Ватсьяна] розказав про осмислення:

**Через те, що любові жінки та чоловіка є обумовленими
[обставинами], розглядається метод [як цього досягти]. (1.2.22)**

«Любові [жінки та чоловіка] є обумовленими». [Людські] любові обумовлені і у випадку загальної ками, і у випадку особливої. Вони мають дві складові: чуттєву основу та допоміжні компоненти. У цьому контексті, чуттєва основа – це місце [на тілі], де жінка [отримує] насолоду. А допоміжні компоненти – це квіти та подібне. Кажуть що:

Кама – це задоволення. Його допоміжними компонентами є прикраси, косметика, вінки з квітів, а також сад, верхня кімната будинку, лютня, міцний алкоголь та ін.

Розкутий норв молодих та старих, розваги, приємні слова та чемність, які приваблюють розум людини, – це те, у чого є чуттєва основа.

У цьому контексті, чуттєва основа також має дві складові – зовнішню та внутрішню. Внутрішня, відома як пристрасть, [проявляється, коли жінка та чоловік] перебувають наодинці. Вона є безпосередньою причиною особливої ками. А зовнішня [складова] має ознаку наближення пристрасті: коли розум і органи чуття об'єднуються зі своїми об'єктами. Це також допоміжний компонент. Це безпосередня причина загальної ками, бо є ознака контакту чуттєвих органів з об'єктами. А причиною обох видів ками – [загальної та особливої], кожної по своєму, – є прагнення, про що вже говорилося раніше. Якщо його не буде, не буде [і ками].

Перший секс, що має ознаку зближення жінки та чоловіка, може не відбутися у разі несвободи, через відсутність прагнення в одного з двох, через охорону, через сором чи страх, тому тут розглядається метод. Також, звідки з'явиться пристрасть, що буде згадана далі, якщо немає знання про те, як застосовувати шістьдесят чотири мистецтва⁴²? Мистецтво – це метод. Метод розглядається ще й тому, що і повторні любові не відбудуться без регулярного наближення до містянина.

---

⁴² Про 64 мистецтва детально йтиметься у наступній главі «Камасутри».

**І це пізнання методу існує завдяки «Камасутрі» – [сказав]
Ватсьяяна. (1.2.23)**

«Пізнання методу завдяки "Камасутрі"», оскільки [Ватсьяяна] в ній пояснює [метод]. «Ватсьяяна» – ім'я за походженням, «Малланага» – за родом діяльності⁴³.

Про [те, як відбувається кама] у корів та інших, [Ватсьяяна] сказав:

**Проте серед тварин існує звичай, а методу як досягти сексу немає,
оскільки самки не приховані⁴⁴, секс відбувається в придатний для
запліднення період, аж до досягнення мети і йому не передують
роздуми. (1.2.24)**

«Проте» використано, щоб підкреслити відмінність. «Не приховані» тобто не мають захисту, як наприклад охорона тощо. [Оскільки] самка вільна. Що ж тут [здійснюється] завдяки методу? Немає методу, є звичай – такий зв'язок.

Слово «звичай» вжито на позначення природи сексу для обох [видів: людей і тварин]. Оскільки безпосередня причина сексу полягає в тому, що виникає бажання. У цьому контексті, «оскільки самки не приховані», зближення відбувається без методу проголошеного вчителем, саме такий тут сенс.

«У період, придатний для запліднення, аж до досягнення мети». Тварини спонукані [до сексу] саме під час овуляції. Однак розбіжність

---

⁴³ Маланага ще означає поштар.

⁴⁴ Самці не пильнують за самками на відміну від чоловіків, які пильнують за жінками та оберігають їх.

Про це детально йдеться у Законах Ману, особливо в 9 розділі:

Жінки, будучи несамотійними, вдень і вночі потребують своїх чоловіків.

А оскільки вони нерішучі у справах, їх треба тримати під контролем. (9.2)

У дитинстві [жінку] оберігає батько, у молодості – чоловік,

У старості – сини. Жінка не спроможна до самотійності. (9.5)

Гідний осуду батько, який не видав вчасно заміж [дочку], чоловік, який не наближається [до дружини],

І син, який не охороняє мати після смерті чоловіка. (9.4)

Потрібно ретельно оберігати жінок від неприємностей, навіть малих.

Бо незахищена жінка приносить горе у дві сім'ї. (9.5)

Навіть слабкі чоловіки, розуміючи цю найвищу дгарму всіх варн,

Стараються захистити жінку. (9.6)

Оскільки [чоловік] старанно захищаючи дружину,

Піклується про своє потомство, звичай, сім'ю, себе та свою дгарму. (9.7)

Через розпусту, непостійність, а також через безсердечність, що властива [жінкам] за природою,

Вони зраджують чоловікам, навіть не зважаючи на ретельну охорону. (9.15)

Розуміючи цю їхню природу, створену Праджapati,

Кожен чоловік має охороняти жінку напрочуд старанно. (9.16)

полягає в тому, що люди [займаються сексом] і заради потомства під час овуляції, і заради задоволення від жінки⁴⁵ в час, коли овуляції немає.

Так і сказано:

Завдяки методу під час овуляції або завжди, якщо немає заборони.

[Люди] жадають сексу саме доти, доки не досягнута ціль, що має ознаку задоволеності. Однак [у тварин] незалежно від того, є в них задоволеність чи ні, вдруге [секс] не розглядається.

Оскільки цілі [у людей і у тварин] різні, секс [у тварин] відбувається через внутрішню природу та без методу. Тут [серед тварин] прихильність, що породжена спільною ціллю, не призводить до [створення] методу охорони самок. Але саме так відбувається у людей, і тому існує настанова щодо методу охорони. Інакше, через спільність цілей з іншим [чоловіком] не було б методу [як оберігати жінку], бо [у чоловіка], жінка якого зближається з іншим чоловіком, ніякого спільного сенсу [життя] (puruṣārtha) виникнути не може.

Так і кажуть:

Коли його кохана, відчуваючи прихильність, обирає іншого, то і дгарма змарнована, і звичай знищено, і щастя віддаляється, і сім'я зруйнована.

Тому прихильність [людей], що породжена спільною ціллю, призводить до [створення] методу охорони жінок. Те, що домашні вчинки, наприклад, биття точно не є методом, оскільки породжують страх перед цим способом, – сказав задля захисту жінок ще Ману, щоб [пояснити] неделікатність цих [методів].

Кажуть так:

Коли любові [вже] немає, то для таких [жінок] ці всі [неделікатні методи] наче вінки з квітів, що пов'язані як мотузки для запрягання волелюбних слонів, – наставляють вчителі. Тож оскільки [у чоловіка та жінки є] спільні цілі, про ці [методи] не йдеться в науці. Так розповів Ману про неделікатні вчинки щодо охорони [жінок].

---

⁴⁵ З позиції граматики санскриту вираз strīramaṇa-artha можна однаково перекласти і як «заради задоволення від жінки» і як «щоб задовольнити жінку».

«Йому не передують роздуми». Тварини попередньо не думають про те, що станеться з дгармою, артхою, дітьми, стосунками, добробутом рідних.

Чуттєва основа сексу, властива лише дгармі тварин, – це звичай, тому методу немає. Потомство з'являється за відсутності методу. [Кажуть] *«волею богів червоніють кімшюкі»*, що ж [тоді] станеться серед тварин через впровадження науки? Але серед споріднених людей інакше, навпаки: наявність методу – це звичай. Тому формування науки доречно.

[Ватсьяяна] розповів про спірні питання щодо [слідування] дгармі:
Не слід практикувати дгарму через те, що плоди з'являться нескоро, та й це сумнівно. (1.2.25-27)

«Через те, що плоди з'являться не скоро». Кажуть, що не слід очікувати результатів жертвопринесення та подібного в цьому житті, плоди будуть у наступному житті. Розумний не бажає віддавати речі, що потрапили до його рук. А створивши плоди землеробства та подібного, він насолоджується ними саме в цьому житті й не піклується про нащадків.

«Та й це сумнівно», бо невідомо, коли буде результат. Коли жертвопринесення та подібні ритуали здійснюються рахунком допомоги, або через муки від аскетичної поведінки, або коштом зменшення статків, тоді виникає сумнів: буде результат на небі Індри чи ні? [Також сумнів виникає] тому, що не видно підстав для самообмеження та виконання робіт.

Щодо сумніву: хто ж не буде сумніватися, віддаючи свої статки? Це друга причина [невиконання дгарми]. Далі [Ватсьяяна] розповів про першу причину цього, що відома серед людей.

Бо який дорослий віддасть іншому те, що в нього в руках? (1.2.28)

«Бо який дорослий», тобто розумний. Як будь-хто, хто отримав у призначений час у свої руки річ, що була зроблена іншим, [подумає]: «за допомогою цього або досягну [чогось], або приваблю [когось], або наїмся [цим]», не віддає [її], так само, хто ж віддасть річ, застосовуючи її для жертвопринесення тощо, бо подумає: «насолоджусь я [цим] у наступному житті?». Не буває такого.

Лиш поки й протягом цього часу, коли [людина перебуває] тут, речі – це результати, які можна продемонструвати, натомість у тому світі – це зробити не можна, тому [Ватсьяяна] каже:

Краще сьогодні голуб, ніж павич завтра. (1.2.29)

«Краще сьогодні». Багатьом, хто прагне м'яса птиці, важливіше отримати голуба сьогодні, ніж павича завтра. Те саме [стосується того, щоб отримати плоди] в цьому житті, [а не в наступному].

[Далі Ватсьяна] розповідає про другу [причину невиконання дгарми], що відома серед людей.

Матеріалісти [вважають], що краще без сумніву [отримати] каршу⁴⁶ срібла, ніж сумніватися [чи отримаєш, і очікувати] золоту монету. (1.2.30)

«Що краще». «Візьми каршу срібла! А якщо ні, то він мені віддасть сьогодні сто золотих, і тоді я віддам тобі золоту монету». У цьому контексті [отримати] хоч і незначну каршу срібла, безсумнівно, краще, ніж сумніватися, [чи отримаєш] золоту монету.

«Матеріалісти» – ті, хто проголошують атеїзм. Унаслідок [належності слова «матеріалізм»] до переліку тих слів, які починаються з uktha⁴⁷.

І далі він розповідає про осмислення:

Та Ватсьяна каже, що варто слідувати дгармі, оскільки наука не викликає сумніву; оскільки іноді можна побачити результати чорної та білої магії; оскільки можна побачити активність сузір'їв, місяця, сонця та кола зоряних планет⁴⁸ на користь світу так, наче вона продумана наперед; оскільки ознакою суспільного життя є стійкість звичаїв згідно з варнами й ашрамами, а також оскільки видно, як кидають зерно, що знаходиться в руці, заради майбутнього врожаю. (1.2.31)

«Оскільки наука». Наука, що розповідає про дгарму, є доречною, оскільки дгарма потойбічна. Ця наука є [одночасно] рукотворною та нерукотворною. Перша в цьому контексті [рукотворна частина науки] викликає сумнів. Це правда чи ні? Адже люди, будучи затьмарені пристрастями та іншими емоціями, а ще невіглаством, висловлюють навіть

⁴⁶ Karṣa – це міра ваги золота або срібла, що дорівнює 16 māṣa, 1 māṣa ~ 0,97 гр.

⁴⁷ Аштадг'яї 4.2.60: застосування суфікса ṭhak (-ika) в сенсі «той, хто вчить і розуміє» для формування слова «матеріаліст» (laukāyatika).

⁴⁸ «Коло зоряних планет» (tārāgrahacakra) – це ті планети, що з Землі виглядають як зірки, а саме: Марс, Меркурій, Юпітер, Венера і Сатурн.

хибне. А нерукотворна [частина науки], що називається Ведами, бездоганна та безсумнівна, оскільки [її створення] не має відношення до людей. Говорять що:

*Рукотворного стосується [сумнів], є [в ньому] порушення чи ні.
Однак через те, що у Вед немає автора, у нас немає жодного сумніву щодо
порушень.*

Проте є місце, де говориться, що [те, що називають] нерукотворене, [насправді було] створення [людьми]. Та тут через страх перед авторитетністю тексту [Вед] це не наводиться. Тому [аргумент] «завдяки безсумнівності» в наведеному сенсі не піддається сумніву. Варто слідувати дгармі, такий контекст.

«**Чорна магія**» за своєю суттю – це шкідлива дія. «**Біла магія**» – [дія заради] заспокоєння та добробуту. Вони обидві згадані [в мантрі], що починається словами «Практик має принести в жертву яструба»⁴⁹.

«**Іноді**». Оскільки коли застосовуються [чорна магія, іноді зрештою можна] спостерігати шкоду, в результаті інших ритуалів, як наприклад, агніхотра, теж слід очікувати плодів на небесах. Тому слід практикувати дгарму. Оскільки [наука про дгарму] нерукотворна, то розмежування неподільних її частин на правду й неправду не застосовується. [Бо якщо якась частина науки] неправдива, то й інша теж буде неправдою.

Виразом, що починається словами «**[оскільки можна побачити активність] сузір'їв**», Ватсьяяна розповів про те, як здійснюється невидиме. Сузір'я, починаючи з Ашвіні та інші. Місяць і сонце відомі [всім]. Зоряних планет п'ять, починаючи з Марса. Їхнє коло, наче колесо, є своєрідним скупченням і розподілене на дванадцять сонячних сузір'їв. Їх [активність] заради світу, а не заради себе. «**Так, наче вона продумана наперед**» – наче це щось, чому передує міркування. Як якась людина діє спочатку подумавши, саме так і ці [планети], сонце та інші, об'єднуючись із сузір'ями, виглядають такими, що функціонують то в один, то в інший спосіб. Словом «**наче**» [Ватсьяяна] демонструє, що це лише здається правдою, оскільки їхня діяльність не здійснюється [з думкою]: «ми зробимо це заради світу». Ця особливість детально описана в іншій науці.

Словами «**оскільки можна побачити**» [Ватсьяяна] демонструє, що [активність планет і сузір'їв] доведена, використовуючи безпосереднє спостереження як засіб достеменного пізнання.

---

⁴⁹ Сенс цього речення такий: той, хто бажає вбити свого ворога, повинен здійснити ритуал жертвопринесення яструба (за даними wisdomlib, про це йдеться в Ṣaḍvīmśati-brāhmaṇa 3.8.2).

Результат цієї активності [планет та сузір'їв] для світу, природа котрого в правильних і неправильних [вчинках людей], буває двох видів, [а саме] загального та індивідуального. У цьому контексті, загальний [результат] – це, наприклад, [такий вплив планет], як врожайність або неврожайність [на землі]. Його можна побачити по руху планет. А індивідуальний [результат] – це особиста доля, [що проявляється в житті людини, як наприклад], прибутки, збитки, щастя, страждання тощо. І його можна побачити в момент народження.

Активність [планет та сузір'їв] такого виду й пояснює іншу причину, яка є невидимою. Вона виникає внаслідок правильних та неправильних вчинків людей. Як же інакше у цих бездоганних [планет та сузір'їв], незалежних від інших причин, могла би постійно відбуватися активність чи неактивність? І хіба не існує обмеження через долю? Вони завжди є. Незалежно від [видимих] причин. Існують невидимі [причини], що спонукають їхню [активність]. Тому слід практикувати дгарму.

Кажуть, що:

Каркас сузір'їв і планет, який день і ніч кружляє, будучи розхитаним діями людей, проявляє все правильне й неправильне, що було зроблено у попередньому житті.

«Згідно з варнами й ашрамами». Варни, що починаються з брагманів. Ашрама – це учнівство, домогосподарство та інше. Вести спосіб життя згідно з ними – це дгарма кожного. Стійкість такого [способу життя] – це стабільність. Саме вона є ознакою суспільного життя. Нехай вона не відкидається матеріалістами, бо [відомий] опис закону риб⁵⁰ у разі [її] недотримання. «Бо для того, хто знається на суспільному житті, три Веди – це всього лиш обгортка»⁵¹. Чому ж тоді ті, хто практикує стійкість

---

⁵⁰ Цей приклад описаний в Артха-шястрі 1.4.13-14. Наводимо цитату в більш широкому контексті:

8. *Адже той, хто жорстко впроваджує правління, викликає страх у живих істот.*

9. *А податливий в управлінні – зневажається.*

10. *Поважається той, хто править належним чином.*

11. *Адже правління, що впроваджується з правильним розумінням, спонукає нащадків до (виконання) дгарми, артхи та ками.*

12. *Правління, яке через бажання, гнів або легковажність впроваджується з неправильним розумінням, викликає гнів навіть у аскетів і відлюдників, що й казати про домогосподарів.*

13. *Але відсутність правління призводить до закону риб.*

14. *Оскільки за відсутності правителя сильніший пожирає слабкого.*

⁵¹ Цей приклад також описаний в Артха-шястрі 1.2.5. Наводимо цитату в більш широкому контексті:

1. *Знання [складається з обізнаності в] філософії, трійці [Вед], господарюванні та науці про управління.*

2. *Послідовники Ману вважають – в трійці [Вед], господарюванні та науці про управління.*

3. *Адже філософія є особливістю трійки [Вед].*

4. *Послідовники Брихаспати вважають – в господарюванні та науці про управління.*

5. *Бо для того, хто знається на суспільному житті, три Веди – це всього лиш обгортка.*

суспільного життя заради стабільності світу, не слідують дгармі? У чому протиріччя, якщо [вчинки] заради видимих [результатів] є одночасно і заради невидимих? Цим він спростовує припущення щодо твердження «не слід практикувати дгарму».

Щодо сказаного [раніше], що «**плоди з'являться не скоро**», то вони існують і у видимому [прояві]. Демонструючи це, Ватсьяяна сказав «**[як кидають зерно], що знаходиться в руці**». Якщо результат в майбутньому буде однаковий, то неправильно говорити, що в одній [ситуації слід] діяти, а в іншій – утримуватись. Якби тут [на землі] ніколи б не було видно [результатів], то звідки тоді багатоманітність світу? Адже здобуття результату – володарювання тощо – завдяки загальній видимій причині [стається] не усюди. І навіть не за власною природою. Бо тоді буде небажаний наслідок доказу того, що доводили.

[Ватсьяяна] розповів про спірні питання щодо артхи:

Не слід практикувати артху, бо навіть докладавши зусиль, те, заради чого виконується практика, не завжди відбувається. І навіть не виконуючи практику, [досягнення артхи] може відбутися несподівано.
(1.2.32-34)

«**Не слід практикувати артху**». Як відомо, артха досягається завдяки методу. Як практику методу [описано], так і слід практикувати – саме такий тут сенс. Те, про що [Ватсьяяна] сказав «**докладаючи зусиль**», стосується досягнення артхи внаслідок дій, відповідно до правил і винятків цього [методу]. Тут закладено такий сенс: що набуття [знання, землі тощо] не завжди відбувається завдяки зусиллю. Мається на увазі, що це трапиться тоді, коли прийде час.

«**Заради чого виконується практика**» – в тому сенсі, [що практика виконується] із зусиллям. Адже очевидно, що багатство [іноді виникає] зненацька, саме так це може траплятися, «**несподівано**». Тому заради

---

6. Послідовники Ушани [вважають], що знання – [це обізнаність] лише в науці управління.

7. Адже з нею пов'язано початок усіх знань.

8. Каутілья [вважає], що знанням є [обізнаність] саме в чотирьох [напрямах].

9. З допомогою цих [знань] буде обізнаність в тих [напрямах], завдяки знанню котрих [можливо практикувати] дгарму та артху.

10. Філософія – це санкхья, йога та локаята.

11. Про виконання та невиконання дгарми [ідеться] в трійці [Вед]. Про виконання чи невиконання артхи – в господарюванні. Про вправність та невірність, а також силу та немічність – у науці про управління. Філософія, завдяки висновкам із цих [наук] приносить користь світу та робить розум стійким під час занепаду чи процвітання. А також призводить до майстерності в усвідомленні, мовленні та діях.

12. Філософія завжди вважається світилом для будь-якого [напрямку] знань, методом для будь-якої справи, укриттям для будь-якого обов'язку.

пізнання методу не годиться навіть наука. Щодо того, яким же чином це здобувається, [Ватсьяна] сказав:

Це все спричинене часом. (1.2.35)

«**Це все**» – наявність або відсутність артхи. «**Спричинене часом**» і те, що бажане для людей, і те, що непотрібно. Назване «**часом**» належить до категорії (padārtha) субстанції (dravya) і є вічним. Ним «**спричинене**» – йдеться про залежність людини від діяльності спонукача. Пояснюючи саме це, він сказав:

Адже саме час приводить людей до багатства та бідності, перемоги та поразки, щастя та страждання. (1.2.36)

«**Адже саме час**» [тут перераховується] шість категорій (padārtha), які слід уникати чи здобувати, а саме: багатство, бідність та інші. І саме час є їх основою, тому не варто витратити свої сили заради відмови або здобуття – саме такий тут сенс.

[Ватсьяна] розповів про поширений сюжет:

Ті, хто вважають, що час є причиною всьому, розповідають: через час Балі став Індрою, через час [він був] усунутий. І саме час зробив це знову. (1.2.37)

«**Через час**». Навіть той, хто недостойний за природою, був вигнаний зі стану асура, закріпився у стані Шякри.

«**Усунутий**». Вигнав [його] з тієї посади, [і коли той] повернувся, спрямував його в нижній світ.

«**Саме час зробив це знову**» – мається на увазі, що після повернення він [знову] змістить Індру.

Так і кажуть:

Час випікає істот. Час забирає нащадків.

Час пильнує серед тих, хто спить. Дійсно від часу не втечеш⁵².

⁵² Наведену з першої книги Махабгарати цитату подаємо в більш широкому контексті:

186. Так і слід цьому статися, тому негідно тобі горювати.

Хто спроможний відвернути суджене богами відмінною прозорливістю?

187. Нікому не переступити шлях, призначений Розпорядником,

Усе це – буття та небуття, щастя та страждання, вкорінене у часі.

188. Час випікає істот, час забирає нащадків,

І знову час вгамовує той час, який спалює нащадків.

«Хто вважає, що час є причиною всьому» – це ті, хто навчають, що час є причиною. Саме таким чином слід розглядати і тих, хто вважає, що Ішвара є причиною всьому, внаслідок балансу між діяльністю і спокоєм.

Тепер [Ватсьяна] каже про осмислення:

Засобом для всіх справ є метод внаслідок того, що [вони] передбачають людську діяльність. (1.2.38)

«Вони передбачають людську діяльність» – усі справи, які спрямовані на досягнення артхи чи то внаслідок [плину] часу, чи внаслідок [застосування] методу, слід вважати такими, яким передує людська діяльність. В обох же випадках [цілі досягаються] діями людини. А без методу людська діяльність не призводить до досягнення артхи, тому «засобом є метод». Тобто [метод] є причиною здобуття артхи. Бо як вчинок людини потребує часу для досягнення цілі, так і здібність, місце, практика потребують методу. Якщо цього всього немає, то і час нічого не зробить. А коли немає і часу, тоді це все ні до чого. Тому здібність, місце, час і практика, будучи взаємозалежними, є ефективними для дії, і тому саме вони є методом. Коли є здібності й інші [чинники], то завдяки людській діяльності вдасться досягти артхи. Однак серед безкінечних факторів іноді трапляється неминучість, і хтось досягає артхи несподівано. Та несподіваність можлива саме після практики методу. Про що він каже:

Таким чином, артха неминуче настане внаслідок попередньо застосованого методу. А у бездіяльного добробуту не буде, – так вважає Ватсьяна. (1.2.39)

«Неминуче» – доконче. «У бездіяльного», а саме в позбавленого практики методу. «Добробут» – це процвітання. Чи можна припустити, що дія, вчинена в попередньому житті, є марною? Ні, це не так. Обидві [дії] мають взаємозалежні результати – так слід це розглядати. Як сказано:

І божественний, і людський вчинок боронить світ⁵³.

---

189. Час видозмінює всі сприятливі та несприятливі стани у світі,

Час збирає всіх нащадків і знову [їх] породжує,

Нестримний час однаковим чином рухається для всіх істот.

190. Пізнавши стани, що пройшли або ще мають з'явитися [та] відбуваються належно такими, що створені часом, негідно тобі втрачати осмислене ставлення.

⁵³ Схожа думка зустрічається в Артха-шястрі, наводимо уривок в більш широкому контексті:

1. Джерелом набуття та збереження [багатства] є спокій та старанність.

Такою була відповідь для тих, хто знається лише на божественному
[захисті].

[Ватсьяна] розповів про спірні питання щодо ками:

**Не слід практикувати каму, оскільки вона завдає шкоди [для практики] більш важливих дгарми та артхи та іншим гідним [людям].
Вона породжує близькість із негідними людьми, неправильну поведінку, нечистоту та необачність людини. (1.2.40-41)**

«Не слід практикувати [каму оскільки вона завдає шкоди практиці] більш важливих» [дгарми та артхи]. Кама виникає завдяки їм двом. «Завдає шкоди» через залежність від ками й через невідповідну для дгарми поведінку. А ще через поведінку, що протилежна здобуттю [артхи], оскільки набуття [складових] артхи не відбувається. Кама протилежна набуттю [артхи] через неналежні витрати на спиртне, а також на задоволення акторів, танцівниць та повій.

«Гідним [людям]» – тим, хто дійсно зрілий у знанні й аскезі та відмовився від прив'язаності до бажань. А негідні люди, як наприклад актори, танцюристи та співаки, діють їм [гідним людям] на шкоду. [Бажання] породжують стосунки з такими.

«Неправильну поведінку», а саме дурну поведінку, як наприклад, перелазити опівночі через огорожу, щоб потрапити на побачення.

«Нечистоту» через те, що [це], як кажуть, не призводить до чистоти.

«Необачність», іншими словами, відсутність шляхетності [через те, що чоловік є] хтивим віслюком.

А також [вона породжує] недбалість, легковажність, ненадійність і неприйнятність. (1.2.42)

---

2. Старанністю є досягнення набуття початих справ.

3. Спокоєм є збереження насолоди від результатів справ.

4. Джерелом спокою та старанності є шістька засобів (śāddhiṣṭaya):

[союз (sandhi), війна (vighāva), напад (yāna), утримання позиції (āyana), лукавство (dvaiddhībhāva), запорука (satīgāya)].

5. Їхніми наслідками є нищення, перебування, примноження.

6. Вправність та невірність відносяться до людей, доля та недоля – суджені богами.

7. Адже і той вчинок, що суджений богами, і той, що належить людям, рухає світом.

8. Суджене богами непередбачуване.

9. В цьому контексті набуття бажаного результату є долею, небажаного – недолею.

10. Належне людям – передбачуване.

11. В цьому контексті формування набуття та збереження [багатства] – це вправність, а втрата – невірність.

12. Його можна розрахувати, суджене богами розрахувати не можна.

«Недбалість» в цьому контексті, – це заподіювання шкоди тілу у випадку любощів з чужими дружинами тощо. «Легковажність», коли [людина] швидко піддається спокусі розпустити. «Ненадійність», [іншими словами], – недовіра, яка виникає через нецирі любощі. «Неприйнятність», тобто [коли людину] варто уникати через нечесну поведінку.

Як відомо, багато хто, будучи у полоні бажань, загинули разом зі своїми прихильниками. (1.2.43)

«Багато», тобто занепавав не хтось один, залежний від бажань. «Разом зі своїми прихильниками», в сенсі не тільки утриманцями, а і його послідовниками. А на підтвердження [Ватсьяяна] сказав:

Як наприклад, цар роду Бходжі на ім'я Дандакья, згвалтувавши через жагу доньку брагмана, загинув разом із близькими та підданими. (1.2.44)

«Дандакья» – це ім'я. «Бходжа» – із сім'ї Бходжі. «Згвалтувавши», іншими словами, мав статевий акт. Адже коли він, перебуваючи на полюванні, побачив доньку нащадка Бхрігу в ашрамі, то охоплений пристрастю поклав її на колісницю та вкрав. Повернувшись із дровами й травою, яку мав зібрати, і не знайшовши її, Бгаргава зрозумів, що сталося, і прокляв царя. Тоді його «разом із близькими й підданими», накрило пісочною бурею й було знищено. Навіть в наш час те місце оспівують як ліс Дандаки.

Прихильники артхи розмірковують, як багато хто, маючи залежність від ками, були знищені. Як наприклад, цар богів [маючи жагу] до Ахальї, могутній Кічака – до Драупаді, Равана – до Сіти. (1.2.45)

«Цар богів» Індра згвалтував Ахалью. В обителі Гаутами він заволодів Ахальєю, його дружиною. А коли Гаутама повернувся з дровами та травою, що мав зібрати, Ахалья, його дружина, сховала Шякру. І вже тоді Гаутама за запрошенням увійшов в обитель разом із дружиною. Помітивши принесений для нього третій стілець та осягнувши тим йогівським поглядом прихід Індри, засумнівавшись, він спитав: «Навіщо цей стілець для мене, якщо я із жінкою тут удвох?». А побачивши за

допомогою медитації, що насправді сталося, у гніві прокляв [Індру, сказавши]: «Розпадись на тисячу вульв!». Тому, хоч він і цар богів, однак через жагу потрапив у ситуацію, близьку до знищення. Навіть у наші дні не вщухає ганьба йому, як коханцю Ахальї.

Могутнім [Кічака був] через те, що мав силу тисячі слонів. Відомо, що він, маючи нестерпну жагу до Драупаді, був убитий Бхімасеною.

«Розмірковують» про те, що були знищені, [оскільки] безпосередньо це бачили, – такий достеменний засіб пізнання.

Але ж подумає дехто: «Що тут є з тих прикладів минулого»? Тож [Ватсьяяна] розповів про осмислення:

Але кама має спільну характеристику з їжею: вони є причиною стійкості тіла. Також [кама] є результатом [практики] дгарми та артхи. (1.2.46-47)

«Має спільну характеристику з їжею». [Бажання за своєю природою] подібні до їжі. Як їжу слід вживати щодня заради стійкості тіла, навіть якщо це може спричинити порушення, як-от розлад травлення, так і варто практикувати каму. Але через порушення, зокрема надмірне бажання, внаслідок збільшення раджасу тіло не збережеться.

Також [кама] є результатом [практики] дгарми та артхи. Практика дгарми та артхи існує заради щастя. Якщо ними нехтувати, то в результаті це призведе лише до занедбаності та болю. Кажуть так:

Відомо, що головним для [досягнення] небес є дгарма. І жінки кращі в цьому. Для чоловіків дгарма господаря, як така, що важко уникнути, породжує зусилля щодо її [виконання].

Однак жінки через продовження потомства придатні і в цьому світі, і в тому. Одне можна сказати абсолютно точно: жінки існують задля надзвичайної насолоди.

Якщо це так, тоді настануть небажані наслідки у вигляді порушень, тому [Ватсьяяна] сказав:

Треба лише бути уважним щодо порушень. [Бо] не перестають класти [їжу] в тарілку, тому що є жебраки. І ячмінь не перестають сіяти, тому що є дикі тварини – каже Ватсьяяна. (1.2.48)

«Треба лише бути уважним». Слід лише подумати про порушення, як-от розлад травлення. [В] сутрі пропущена фраза «вживати заходів

протидії». Тепер він сказав: «безумовно, кама, що має бути здійснена, десь призведе до порушень, і в цьому місці треба вжити засіб протидії щодо порушення». І серед людей такий метод існує, тому [Ватсьяяна] демонструє [це словами] «**бо не перестають**».

Кажуть так:

Безглуздим, наче трави, є народження людей, що мають відразу до задоволення. Однак слід уникати небажаних наслідків – так встановлено вчителями.

[Ватсьяяна] розповів про результат пізнання [трьох цілей], що має ознаку практики. В цьому місці варто згадати таку строфу:

*Таким чином, людина, що практикує артху каму та дгарму,
Без терен досягає безмежного щастя і в цьому світі, і в тому. (1.2.49)*

«**Таким чином**». Якщо спочатку виконувати артху за встановленою практикою, тоді [настане] досягнення і артхи, і ками і дгарми. «**І в цьому світі, і в тому**», тобто в цьому житті та в потойбіччі [людина] без терен досягає щастя. З думкою «сєнс [життя] людини (puruṣārtha) для мене – це комплекс [цілей: дгарма артха та кама]» людина без жалкування досягає щастя. Адже неможливо повністю досягти мирського щастя, якщо не слідувати трьом цілям, нажаль. А через прив'язаність до нескінченних бажань не досягти [щастя] і в наступному житті. А через прив'язаність до дгарми [не досягти щастя, навіть якщо] мною-дурником передусім виконано бездоганно діло. Вважається, що не схильні до щастя – невіруючі та бездіяльні – через нестачу [навіть] однієї складової [щастя], досягають з теренами. З приводу того, що було сказано раніше – «[нехай займається трьома цілями життя, розподіляючи час так,] **щоб вони підсилювали одна одну, а не заважали**», – маємо підсумок у двох строфах:

*Мудрі дотримуються тих вчинків, котрі не породжують побоювання
«що буде потім» і «чи не зруйнує насолода [іншу бажану] мету?».
(1.2.50)*

*Слід здійснювати той [вчинок], який сприяє досягненню трьох цілей,
двох, або, своєю чергою, [навіть] однієї. Однак не слід [здійснювати
вчинок], що шкодить двом цілям, заради однієї. (1.2.51)*

Така друга глава «Пізнання трьох цілей» в Першому Загальному розділі «Камасутри» славетного Ватсьяяни.

«Що буде потім»? Чи зашкодить [слідування] попередній [цілі] наступній? Чи слідування попередній [цілі відбувається] коштом наступної? У цьому контексті, коли немає утиску дгарми, тоді не виникає сумніву: «що буде, якщо ціль в цій справі буде досягнута, і чи матиме це успіх?» Мудрі, знавці трьох цілей, заради практики дотримуються саме таких цілей і задоволення, де задоволення не руйнує цілі. А стосовно того, що утискає попередню [ціль, того] не дотримуються. Однак вони чинять так, що утискають наступну ціль, як та дгарма, що через пожертвування утискає артху, або опанування знання, будучи артхою, через брахмачар'ю утискає каму – такий сенс сказаного.

Можливо, і слід виконувати [вчинок], що в [практиці] трьох цілей шкодить наступній. Однак [вчинок], що шкодить попередній [цілі], виконувати не варто через те, що вона головніша.

«Сприяє досягненню, трьох цілей». Якщо один із багатьох вчинків для досягнення цілей дгарми, артхи чи ками допомагає також виконати інші дві цілі, його варто зробити. Ця ситуація – найкраща, оскільки пов'язана з двома [іншими цілями]. Якщо вчинок сприяє досягненню ще одній із двох інших цілей, його теж треба виконувати. Ця ситуація середня, оскільки пов'язана з однією [іншою ціллю]. Про ці обидві вже говорилося раніше. Той вчинок, що сприяє досягненню однієї своєї цілі, теж треба виконувати. Ця ситуація гірша, оскільки не пов'язана з [іншими цілями]. Наприклад: дгарма, що не пов'язана з іншими цілями – це виконання п'яти великих жертвоприношень; артха – набуття землі тощо; кама – любові з жаданою покоївкою.

Демонструючи що це не шкодить іншим цілям, Ватсьяна сказав: «Однак не слід [здійснювати вчинок], що шкодить двом цілям заради однієї». Не треба робити той вчинок, що заради лише однієї своєї цілі шкодить двом. Дгарма утискає артху через надвеликі пожертвування. Утискаючи каму понадмірними практиками аскези через виснаження тіла, виникне перешкода для артхи. Поки артха така, що наче має волю над людиною, нескінченна, – вона утискає дгарму та каму. Однак коли надмірно культивується кама, то це утискає обидві [цілі], як це було у Дандаки стосовно дівчини найвищої варни та в інших. [Вчинок], який сприятиме одній [цілі] та шкодитиме іншій, слід виконувати,

проаналізувавши те, [якій саме цілі він буде] шкодити: попередній чи наступній? І так було сказано раніше⁵⁴.

Цим завершується друга глава «Пізнання трьох цілей життя» в першому Загальному розділі, що водночас супроводжується тлумаченням сутр під назвою «Засіб від лихоманки» у вигляді коментаря до «Камасутри» славетного Ватсьяяни, засмученого через розлуку з підступною жінкою, Яшодгари на ім'я Індрарада, дане йому вчителем.

Переклад виконано з тексту на санскриті у редакції Durgāprasāda, що був опублікований друкарнею Nirṇayasāgara, Ольгою Неліною разом з Андрієм Скібіцьким.

Опубліковано 24 вересня 2024
Київ, Україна

---

⁵⁴ Цікаво, що в Артха-шястрі вказується відмінна від «Камасутри» позиція з цього приводу. А саме в Книзі 9.7 зазначено:

60. Артха, дгарма та кама є групою із трьох цілей.

61. З них кожна попередня є бажанішою для досягнення.

62. Не набувати артху, порушувати дгарму та сумувати – це три безглузді цілі.

63. З них кожна з попередніх є бажанішою для уникнення.

64. Набувати чи не набувати артху, виконати чи порушити дгарму, задовольнити бажання чи посумувати – такі є три сумніви.

65. З них попередній бажаніший для досягнення, ніж наступний у разі його обґрунтування.

Також наводимо погляд на це питання, зазначений в Законах Ману:

Кажуть, що добробут [настає завдяки виконанню] дгарми та артхи, [інші кажуть] – ками й артхи, [а ще кажуть] – тільки дгарми. Або що в цьому світі саме артха [призводить до] добробуту. Але справжній [добробут досягається поєднанням] трьох цілей. (2.224)